

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ZDZISŁAW GĘBOŁYŚ

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Numer ORCID: 0000-0001-6322-478X

Niemieckie bibliografie śląskie do 1945 roku

Streszczenie

Autor tekstu opisuje, analizuje i ocenia ogólne bibliografie niemieckie dotyczące Śląska, wydawane w państwie niemieckim od przełomu XIX wieku do końca II wojny światowej. Przedmiotem analizy są cechy treściowe i formalne bibliografii, zakres oraz zasięg: terytorialny, chronologiczny, językowy, formalno-wydawniczy i piśmienniczy. Zbadano zasady doboru materiału bibliograficznego, kompozycję wewnętrzną bibliografii oraz aparat informacyjny. Całość rozważań umieszczono w perspektywie historycznej, pokazującej genezę i rozwój śląskich bibliografii terytorialnych.

Słowa kluczowe

Bibliografia, bibliografia śląska, bibliografia niemiecka, bibliografia terytorialna, bibliografia regionalna, analiza porównawcza

Wstęp

Piśmiennictwo śląskie w ujęciu podmiotowym, czyli wydawane na Śląsku, oraz w ujęciu przedmiotowym, mówiące o Śląsku, pierwotnie było uwzględniane w katalogach i inwentarzach bibliotecznych oraz w katalogach księgarskich, najpierw przygotowywanych z okazji targów książki, później coraz częściej w związku z aukcjami księgarskimi i bibliotecznymi. Następnym krokiem w kierunku rejestracji śląskiego dorobku wydawniczego były bibliografie narodowe, które zaczęto tworzyć w XIX wieku. Naszym celem jest analiza i ocena podstawowych bibliografii niemieckich dotyczących Śląska, wydawanych w państwie niemieckim od przełomu XIX wieku do końca II wojny światowej. Jako obiekt badawczy zostały obrane bibliografie największe pod względem dziedziny reprezentowanej – bibliografie ogólne, największe pod względem terytorium – które obejmowały cały Śląsk lub jego część, np. Śląsk Austriacki. Przedmiotem analizy uczyniliśmy cechy treściowe i formalne bibliografii, w szczególności: zakres, zasięg terytorialny, zasięg chronologiczny, zasięg formalno-wydawniczy i piśmienniczy, zasięg językowy. Chcieliśmy się dowiedzieć, jakie zasady doboru materiału bibliograficznego przyjmowano w poszczególnych bibliografiach. Interesowała nas także kompozycja wewnętrzna bibliografii, a tu układ, w jakim usystematyzowano materiał bibliograficzny, czy spis piśmiennictwa był poprzedzony przedmową, czy też nie, czy bibliografia posiada aparat informacyjny w postaci indeksów oraz jak wygląda opis bibliograficzny, czy ma charakter rejestracyjny, czy też został wzbogacony o inne elementy, np. adnotacje. Całość rozważań umieściliśmy w perspektywie historycznej, pokazującej genezę i rozwój śląskich bibliografii terytorialnych.

Stan badań

Na temat niemieckich bibliografii dotyczących Śląska ukazało się dotąd kilkanaście publikacji. Tak naprawdę jednak jedynym opracowaniem omawiającym szczegółowo bibliografie w interesującym nas przedziale czasu, tj. wydanych do 1945 roku, jest tylko jedna publikacja z 2002 roku autorstwa Teresy Bątkiewicz¹. Autorka na kilku stronach wyszczególniła i krótko przedstawiła najważniejsze bibliografie z tego obszaru, począwszy od bibliografii Partscha, a skończywszy na bibliografii Petrygo. T. Bątkiewicz ograniczyła się do podania zakresu, zasięgu chronologicznego oraz objętości bibliografii mierzonej liczbą zarejestrowanych pozycji bibliograficznych. Warto też wspomnieć o dwóch opracowaniach na temat bibliografii śląskich: Franciszka Szymiczka² i Michała Ambrosa³, w których jest mowa również o niemieckich bibliografiach. Ważnym źródłem do badań

¹ T. Bątkiewicz, *Rozwój śląskich bibliografii regionalnych ogólnych od XVII wieku do dziś*, „Śląskie Miscellanea” 2002, t. 15, s. 118–137.

² F. Szymiczek, *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej*, [w:] *Pierwsza Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, Wrocław 20–21 XI 1953 r., red. A. Knot, Wrocław 1956, s. 9–27; M. Burbianka, *Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV–XVIII w.)*, „Roczniki Biblioteczne” 1959, z. 1–4, s. 65–81.

³ M. Ambros, *Bibliografia Śląska. Jej stan obecny i zadania na przyszłość*, Katowice 1946.

nad tą tematyką jest także bibliografia Władysława Chojnackiego i Jana Kowalika, której częścią jest zestawienie niemieckich bibliografii śląskich⁴. Przy każdej z zarejestrowanych bibliografii autorzy zamieścili informację o jej kompozycji, o działach głównych oraz o liczbie zarejestrowanych pozycji.

Niemieckie śląskie bibliografie terytorialne do 1892 roku

Początki bibliograficznej rejestracji śląskiej produkcji wydawniczej sięgają wieku XVIII. Jako protoplastę bibliografii śląskiej T. Bątkiewicz wskazuje słusznie Jakuba Fueldanera⁵, autora bibliografii dzieł drukowanych o Śląsku oraz dzieł pisarzy śląskich według „ich miejsca urodzenia, płci, religii, zasług”, wydanej w 1731 roku, czyli jeszcze w czasach austriackich, w Lubaniu. Na kolejną bibliografię śląską przyszło czekać blisko 40 lat. W 1772 roku wrocławski nauczyciel i pedagog Christian Runge (1680–1748) sporządził krytyczną bibliografię historyków śląskich⁶. W 1791 roku w dolnośląskim Brzegu wyszła spod prasy bibliografia pism o Górnym Śląsku, którą przygotował Johann Loewe⁷. W 1822 roku światło dzienne ujrzał przegląd bibliograficzny dzieł o Śląsku autorstwa Friedricha Krusego, profesora geografii i historii Uniwersytetu w Halle, który został zamieszczony na stronach dzieła poświęconego narodom i ludom wschodniej Germanii⁸. W manierze XIX-wiecznej bibliografii, utożsamianej wówczas z historią literatury, przedstawił śląski dorobek wydawniczy w swym podręczniku historii literatury Johann Georg Thomas w 1824 roku, zestawiając autorów piszących o Śląsku i ich dzieła⁹. W 1838 roku wyszedł drukiem leksykon śląskich pisarzy Karla Gabriela Nowacka, przedstawiający biogramy i najważniejsze dzieła śląskich autorów¹⁰. Warto wspomnieć też o opracowaniach parabibliograficznych Karla Kletkego, Augusta Kahlerta oraz Gustava Adolfa Stenzla¹¹.

Bibliografie niemieckie od 1892 do 1918 roku

Do 1918 roku śląską potęgą bibliograficzną byli bezwzględnie Niemcy, co poniekąd odzwierciedla polityczny, gospodarczy oraz demograficzny układ sił na Śląsku. Jak wiadomo, większość terytorium Śląska, po wojnach 1740–1742, znalazła się pod władaniem Prus. Dotychczasowemu władcy, czyli Austrii, pozostał nie-

⁴ W. Chojnacki, J. Kowalik, *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 1900–1958*, Poznań 1960, s. 72–75.

⁵ J.J. Fuldener, *Bio-et Bibliographia Silesiaca, das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie*, Leipzig 1731.

⁶ C. Runge, *Introductio in Notitiam historicorum et historiae gentis Silesiacae*, Vratislaviae 1727.

⁷ J.C.Ch. Loewe, *Revision der Schriften über Oberschlesien von 1782 bis 1790*, Brieg 1791.

⁸ F.C.H. Kruse, *Blicke auf die alten Völker und Städte des östlichen Germaniens*, Leipzig 1822.

⁹ J.G. Thomas, *Handbuch der Literaturgeschichte*, Hirschberg 1824.

¹⁰ K.G. Nowack, *Schlesische Schriftsteller Lexicon oder bio-bibliographisches Verzeichniss der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller*, Breslau 1836–1843.

¹¹ K. Kletke, *Quellenkunde der Geschichte des Preussischen Staates. 2 Bde*, Berlin 1858; A. Kahlert, *Schlesiens Antheil an Deutscher Poesie*, Breslau 1835; G.A. Stenzel, *Scriptores Rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtschreiber [...]*, Bd.1, Breslau 1835.

wielki skrawek, obejmujący ziemie zamieszkane przez Czechów (Śląsk Opawski) oraz zamieszkałe przez Polaków, Czechów i Niemców (Księstwo Cieszyńskie). Stolicą niemieckiej bibliografii na Śląsku był Wrocław. Tam powstały prawie wszystkie śląskie bibliografie terytorialne. Ich twórcami byli przede wszystkim profesorem uniwersytetu, archiwiści, bibliotekarze: Joseph Partsch, Heinrich Nentwig (Warmbrunn) oraz środowiska, które patronowały tym przedsięwzięciom – mamy na myśli w szczególności Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur (Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczyzny).

Początki systematycznej, w miarę regularnej rejestracji śląskiej produkcji wydawniczej, sięgają w Niemczech roku 1900. Impulsem do podjęcia prac nad bibliografiami krajoznawczymi w całych Niemczech było wezwanie Richarda Lehmana podczas 2. Zjazdu Geografów Niemieckich w 1882 roku w Halle, aby rozpocząć planową działalność w tym zakresie, a także krytyczny raport na zjeździe niemieckich geografów¹², pokazujący nikłość i niedostateczność działań na tym polu oraz potrzebę ich intensyfikacji. Jak się jednak okazało, bibliografowie musieli liczyć na własne siły, najczęściej wspomagani przez podobnych im entuzjastów i zapaleńców. Tylko z rzadka bibliografowie wspierani byli przez ówczesną władzę, co nieco zmieniło się na korzyść po I wojnie światowej.

Pierwsze śląskie bibliografie były zeszytami uzupełniającymi do *Jahresberichte der Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur*¹³. Cztery lata później, w 1882 roku, powstała Central Commission für Deutsche Landeskunde (Centralna Komisja Niemieckiego Krajoznawstwa), która za swój obowiązek powzięła rozwinięcie działalności na rzecz małych ojczyzn. Niestety, apel skierowany do władz, towarzystw, stowarzyszeń i wydawnictw spotkał się z nikłym odzewem. Nie zraziło to prof. Josepha Partscha¹⁴, który przy życzliwej, a często czynnej pomocy i współpracy bibliotekarzy, nauczycieli oraz uczonych, głównie z Dolnego Śląska, ale również z Berlina, zabrał się do opracowania bibliograficznego spisu. Pewnie prace pozostałyby w rękopisie, gdyby nie Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur (Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczyzny), które wsparło finansowo wydawanie bibliografii. Partsch poprzestał na jednym tomie swego dzieła. Być może pośrednią przyczyną było przeniesienie się na uniwersytet w Lipsku w 1905 roku, a może w kontynuacji bibliograficznego dzieła przeszkodziła jego aktywność na polu geografii. Ukazała się wówczas bibliografia retrospektywna zestawiona przez Partscha¹⁵.

¹² *Die deutschen Geographentage. Rückblicke und Ausblicke Hermann Wagner*, „Geographische Zeitschrift” 1907, Jahrg. 13, H. 4, s. 185–196.

¹³ Zob. https://de.wikipedia.org/wiki/Schlesische_Gesellschaft_f%C3%BCr_vaterl%C3%A4ndische_Kultur [dostęp: 09.06.2024].

¹⁴ Joseph Partsch (ur. 4 lipca 1851 w Szklarskiej Porębie, zm. 22 lipca 1925 w Bad Brambach) – niemiecki geograf. Studiował na uniwersytecie we Wrocławiu, gdzie uzyskał doktorat w 1874 roku i rozpoczął karierę uniwersytecką. Początkowo nauczał geografii, by w końcu uzyskać tytuł profesora na tej uczelni. Publikował wiele prac naukowych na temat geografii – głównie Śląska, zob. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118739387.html>; <https://mbd.muzeum.uni.wroc.pl/dzieje-universytetu/profesorowie-przed-1945-r/joseph-partsch> [dostęp: 09.06.2024].

¹⁵ J. Partsch, *Litteratur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Breslau 1892–1900.

Joseph Partsch znalazł wkrótce godnego następcę w osobie dr Heinricha Nentwiga¹⁶, bibliotekarza i archiwisty Biblioteki Majoratu w Cieplicach, którego kwalifikacje bibliograficzne zdążył poznać dzięki zestawieniu silesiaków w kierowanej przez Nentwiga bibliotece. Nentwig kontynuował dzieło Partscha nieprzerwanie aż do 1920 roku, nawet podczas I wojny światowej, wydając w okresie 1904–1914 trzy tomy obejmujące lata 1900–1912. Od 1912 roku Nentwig kontynuował bibliografię, ale już tylko w formie rocznych zestawień zamieszczanych w czasopiśmie „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”. Łącznie bibliografia ukazała się w 9 tomach. Nentwig dokonał przy tym zmiany zakresu bibliografii, przekształcając krajoznawczo-folklorystyczny profil tematyczny na bibliografię historii Śląska.

Bibliografie niemieckie po 1918 roku

Śladem Nentwiga podążył Hans Bellée, niemiecki archiwista i historyk¹⁷, który do czasu objęcia posady w archiwum miejskim w ówczesnym Wrocławiu miał za sobą już kilka stacji archiwalnych: Warszawa (1916–1918), Monaster (1919). Bellée doprowadził bibliografię Nentwiga do 1925 roku, w dwóch tomach obejmujących okresy: 1920–1922 i 1923–1925¹⁸. Ostatni tom, za lata 1926–1927, opracował Hans Jessen (1897–1979), niemiecki bibliotekarz, historyk i badacz prasy¹⁹. W 1926 roku Bellée przeniósł się wprawdzie do Szczecina, ale nie przestał się interesować ani Śląskiem, ani bibliografią. Oddał swoje siły bibliografii górnośląskiej, którą wspólnie z żoną Leną i Karlem Kaisigiem doprowadzili do 1934 roku²⁰.

Tymczasem we Wrocławiu pod egidą Historische Commission für Schlesien (Komisja Historyczna dla Śląska) od 1927 do 1934 roku zaczęto wydawać dziedziczne bibliografie śląskie. Ogółem zostało wydanych 7 bibliografii dziedzicznych w 9. tomach²¹. Komisja powstała w 1921 roku we Wrocławiu, składała się z przedstawicieli Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau i Staatsarchiv Breslau. Byli to historycy, archiwiści, historycy sztuki oraz konserwatorzy

¹⁶ Heinrich Nentwig (1855–1926) – niemiecki bibliotekarz i archiwista, związany z Jelenią Górą, Brunzwikiem, autor prac o bibliotece Schaffgotschów.

¹⁷ Ferdinand Heinrich Hans Bellée (ur. 6 II 1889 w Görlitz; zm. 7 I 1960 w Berlinie) – niemiecki archiwista i historyk. Odbił studia w Monachium i Berlinie, wolontariat w Archiwum Państwowym w Poznaniu. W latach 1916–1918 pracował w cesarskim zarządzie archiwalnym w Warszawie, następnie w Monaster (1919), Wrocławiu (1920), Szczecinie (1926), od 1926–1951 w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, zob. Hans Bellée, https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Bell%C3%A9e [dostęp: 09.06.2024].

¹⁸ H. Bellée, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1920–1922*, Breslau 1924; tenże, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1923–1925*, Breslau 1927.

¹⁹ Dr. Hans Jessen zum Gedenken, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, 1979, 20, s. 9–12.

²⁰ Karl Kaisig (1875–1935) był nauczycielem i bibliotekarzem zaangażowanym w działalność bibliotek wiejskich i w sprawy ludowej oświaty, zob. G. B. Szewczyk, *Czasopismo „Der Oberschlesier” w latach 1919–1942. Charakterystyka i próba oceny*, [w:] *Z dziejów i dorobku polskiego i niemieckiego czasopiśmiennictwa na Śląsku*, pod red. W. Hendzla, J. Pośpiecha, Opole-Gliwice 2006, s. 271 oraz A. Pol, *Wokół pierwszej bibliografii Gliwic Karola Kaisiga*, „Zeszyty Gliwickie” 2002, t. 30, s. 222–232.

²¹ Opisy poszczególnych tomów zob. Aneks.

zabytków. Początkowo Komisja koncentrowała się na wydawnictwach informacyjnych oraz na *Schlesisches Urkundenbuch*. Od 1927 do 1933 roku wydawała dziesięcinowe bibliografie retrospektywne dotyczące Śląska. Autorem pierwszego tomu poświęconego historii był Viktor Loewe (1871–1933), niemiecki historyk i archiwista, radca archiwalny, pracownik Archiwum Państwowego we Wrocławiu w latach 1909–1933 oraz jego dyrektor²². Jego głównymi zainteresowaniami naukowymi były niemiecka i pruska administracja w 17. i 18. wieku.

Dwa tomy bibliografii przygotował Ernst Boehlich²³: tom II – bibliografia archeologiczna, tom III – bibliografia folklorystyczna. Autorem tomu IV i V, obejmującego zoologię i botanikę, był Ferdinand Pax, profesor nauk botanicznych w Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau, niemiecki botanik związany z Uniwersytetem Wrocławskim, od 1893 roku profesor tej uczelni, a w roku 1913/1914 – jej rektor²⁴. W przygotowaniu bibliografii zoologicznej pomagała mu Hildegard Tischbieriek. Tom VI dotyczący śląskiej historii sztuki przygotował Herbert Gruhn, natomiast tom VII dotyczący teatru i muzyki – Johannes Hübner²⁵. Jesienią 1933 roku przewodniczący Komisji Franz Xaver Seppel ustąpił z urzędu z powodów politycznych. Jego następca Hermann Aubin identyfikował się z metodami i celami niemieckiego nazistowskiego reżimu²⁶. Kres temu ważnemu i cennemu przedsięwzięciu położyła zmiana rządu w Niemczech. Autorytaryzm dotknął, niestety, również sferę kultury i nauki. Oznaczał zmianę priorytetów, włączanie nauki w tryby ideologii, często także eliminację osób i instytucji, które nie pasowały do przyjętego schematu i doktryny. Tak było, jak się wydaje, w przypadku bibliografii śląskiej. Nie do zaakceptowania dla nazistowskich Niemców było żydowskie pochodzenie części bibliografów (Pax) oraz wydawanie jej przez żydowskiego wydawcę (Priebatsch).

Ostatnią przed końcem II wojny światowej bibliografię historii Śląska opracował Ludwig Petry, niemiecki historyk, badacz dziejów Wrocławia i Śląska²⁷. Do niedawna bibliografia ta uważana była za zaginioną i/lub zniszczoną podczas działań wojennych w 1945 roku. Tak twierdził Teofil Emil Modelski, który w przyczynkarskim tekście o niewydanych niemieckich bibliografiach ślą-

²² W. Leesch, *Die deutschen Archivare 1500–1945*, Bd. 2, *Biographisches Lexikon*. Saur, München 1992, s. 374.

²³ F.A. Voigt, *In memoriam. Dr. Herbert Gruhn*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 1949 H. 3/4, s. 137–138.

²⁴ Ferdinand Albin Pax (ur. 26 VII 1858 w Königinhof, zm. 1 III 1942 we Wrocławiu) – w latach 1893–1926 dyrektor wrocławskiego Ogrodu Botanicznego, badacz flory Śląska i Karpat – zob. B. Hoppe, Pax, *Ferdinand*, [w:] *Neue Deutsche Biographie* 20 (2001), s. 144 oraz <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116070536.html#ndbcontent> [dostęp: 09.04.2024].

²⁵ Pełny wykaz w Aneksie.

²⁶ E. Mühle, *Hermann Aubin (1885–1969)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 11, hrsg. J. Bahlcke, Inzingen 2012, s. 489–503.

²⁷ K. Fuchs, *Ludwig Petry*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*. Band 16, 1999, Sp. 1218–1228; W. Irgang, *Ludwig Petry (1908–1991)*, [w:] *Mainzer Historiker. Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz*, hrsg. Heinz Duchhardt, Mainz 2020, s. 81–106; M. Krzoska, *Ludwig Petry*, [w:] *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*, hrsg. I. Haar, M. Fahlbusch, München 2008, s. 475–477.

skich z końca lat 50. XX wieku poświęcił kilkanaście zdań bibliografii Ludwiga Petry'ego (1908–1991). Modelski, a za nim inni autorzy w wydanych później bibliografiach: W. Chojnacki, T. Bątkiewicz, uważali, że jedynym śladem po tej bibliografii jest ocalały z pożogi wojennej niekompletny egzemplarz, liczący 19 z 25 arkuszy drukarskich, zachowany w Archiwum Miejskim we Wrocławiu²⁸. Tak też było, jednakowoż żaden z badaczy nie sięgnął do ocalałego woluminu. Szczegółowa lektura fotokopii, znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, potwierdza, że w egzemplarzu tym brakuje 31 stron (81–112). To prawdopodobnie strata nie do odratowania, ale nawet bez zaginionych kart bibliografia Petry'ego jest niezmiernie cenna i ważna dla historii Śląska, przynosząc niezmiernie bogaty materiał bibliograficzny, obejmujący, obok niemieckiego, również polskie i czeskie piśmiennictwo.

Dodajmy, że w latach 1935–1941 w czasopiśmie „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” zamieszczono cykl rocznych przeglądów piśmiennictwa o Śląsku, opracowywanych przez Hansa Jessena, K. Willnera, A. Rüfflera i Emmę Haertel.

W tej sytuacji powstanie i wydanie bibliografii górnośląskiej w 1938 roku należy uważać za inicjatywę efemeryczną, tym bardziej, że nie przekraczała 1938 roku i była właściwie syntezą poprzedniej bibliografii. W analizie nie uwzględniamy licznych bibliografii lokalnych tworzonych dla poszczególnych miejscowości, tym samym o mniejszym znaczeniu i oddziaływaniu. Z czasem, zapewne pod wpływem sytuacji politycznej, w obliczu potęgującego się konfliktu polsko-niemieckiego o Górny Śląsk (plebiscyt, podział Górnego Śląska), środek ciężkości niemieckich prac bibliograficznych przesunął się na ten właśnie obszar. W latach 1927–1928 powstaje kilka bibliografii górnośląskich, których powstaniu patronuje Verband Oberschlesischer Volksbüchereien (Związek Górnośląskich Bibliotek Ludowych) z siedzibą w Gliwicach, a ich „ojcem duchowym” i inicjatorem jest przewodniczący związku, Karl Kaisig, wspomagany przez H. Bellee i Lenę Vogt. W latach międzywojennych powstają na niemieckim Śląsku również bibliografie lokalne, obejmujące swym zasięgiem terytorialnym granice powiatów i miejscowości (Bytom, Racibórz, Nysa, Bolesławiec, Głogówek i inne).

Charakterystyka porównawcza bibliografii

Wyznaczników rangi (znaczenia) bibliografii i tym samym jej oddziaływania należy szukać w cechach zewnętrznych i wewnętrznych spisów bibliograficznych. Niewątpliwie najlepiej od obu stron prezentują się bibliografie niemieckie, które powstawały w kręgu wrocławskich akademików, pod naukową kuratelą Schlesische Kommission. Miar użyteczności bibliografii jest wiele. Wielkość bibliografii mierzona jest zwykle objętością i idącą z nią w parze liczbą pozycji bibliograficznych. Pod tym względem niemieckie bibliografie nie mają sobie równych. Kilkadziesiąt tysięcy pozycji bibliograficznych łącznie, kilkaset do kilkun-

²⁸ T.E. Modelski, *Niedoszłe wskutek wojny niemieckie publikacje*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, r. 9: 1954 (druk 1957), s. 52–63.

stu tysięcy prawie w każdym tomie, nawet jeżeli część z nich to powtórzenia albo teksty o niskiej wartości naukowej (pochodzące z gazet, kalendarzy itd.) pokazuje dobitnie potencjał niemieckiej nauki na Śląsku z jednej strony, ale także zainteresowanie Śląskiem w Niemczech, gdyż bibliografie rejestrują również druki wydane poza Śląskiem.

Wartość informacyjna Bibliografii Historii Śląska

Trudno nie zgodzić się z poglądem H. Sawoniaka, iż o wartości informacyjnej bibliografii decyduje przede wszystkim dobór materiału i tym większą wartość informacyjną bibliografia posiada, im bardziej dąży do kompletności²⁹. Z wartością informacyjną łączy się niewątpliwie wartość naukowa bibliografii. Dobór materiału bibliograficznego jest zawsze wypadkową pomiędzy założeniami bibliografii a dostępem do materiałów, które pragniemy zarejestrować, oraz oceną wartości publikacji. W charakterystyce wartości informacyjnej bibliografii skupimy się na kryteriach treściowych i formalnych, które de facto decydują o zawartości bibliografii. Wśród kryteriów rzeczowych uwaga zostanie zwrócona na zakres bibliografii i zasady doboru materiału bibliograficznego. Analizie zostały poddane również kryteria formalne: objętość; liczba pozycji bibliograficznych; forma wydawnicza; forma piśmiennicza; zasięg terytorialny; zasięg językowy; zasięg chronologiczny; wielkość bibliografii (objętość; liczba pozycji bibliograficznych).

Objętość

Niewątpliwie wyróżnikiem wartości informacyjnej każdej bibliografii jest jej wielkość mierzona objętością oraz liczbą zarejestrowanych pozycji bibliograficznych. Objętość jako taka ma drugorzędne znaczenie, o tyle, że na bibliografię składają się zwykle, oprócz bibliograficznego zrębu głównego, także spisy pomocnicze, zajmujące również niemało miejsca. Tak czy owak, warto zwrócić uwagę na ten element, stawiając na pierwszym planie bibliografie śląskie wydane pod egidą Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur oraz Schlesische Kommission, a także Verband Oberschlesischer Volksbuchereien.

Ranga bibliografii mierzona liczbą pozycji bibliograficznych jest podobna. Najwięcej jednostek bibliograficznych odnotowanych zostało w dziedzinowych bibliografiach śląskich, następnie w bibliografiach Partscha oraz w bibliografii górnośląskiej Kaisiga.

---

²⁹ H. Sawoniak, *Sprawność informacyjna bibliografii polskich w XIX wieku (do 1918 r.)*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, nr 1–4, s. 155–174.

Tab. 1. Niemieckie bibliografie śląskie. Objętość

Autorzy/redaktorzy	Objętość	Liczba pozycji bibliograficznych
Partsch	531 stron	9072
Nentwig 1900–1903	152 strony	2274
Nentwig 1904–1906	201 stron	2522
Nentwig 1907–1912	409 stron	4701
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Spisy roczne Razem 290 stron	2002
Bellée 1920–1922	77 stron	1026
Bellée 1923–1925	144 strony	1803
Kaisig –1925	616 stron	7366
Kaisig 1926–1927	181 stron	1127
Jessen	108 stron	1404
Bibliografia Śląska Historia Śląska	587 stron	ok. 6300
Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	877 stron	4485
Bibliografia Śląska Folklor	456 stron	10 080
Bibliografia Śląska Botanika	167 stron	2527
Bibliografia Śląska Zoologia	T. 1 – 520 stron T. 2 – 176 stron	ok. 6000 z uzupełnieniami 8781 T. 1 – 6853 T. 2 – 1928
Bibliografia Śląska Historia sztuki	357 stron	4305
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	280 stron	2927
Bibliografia Górnosląska	t. 1 – 521 stron t.2 – 379 stron	ponad 16 000
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	395 stron	5234 pozycji

Źródło: opracowanie własne

Zakres

Generalnie rzecz biorąc, wśród niemieckich bibliografii dotyczących Śląska dominują bibliografie o nieograniczonym zakresie na niwie nauk humanistycznych i społecznych. Bibliografie terytorialne wydawane pod auspicjami Schlesische Kommission w latach 1892–1912 nominalnie ograniczały rejestrację piśmiennictwa do tematyki krajoznawczej i folklorystycznej. W rzeczywistości, co potwierdza analiza poszczególnych tomów, formuła doboru była bardziej elastyczna i rejestrowane było również piśmiennictwo wykraczające poza ten obszar. Kolejne tomy, wydawane pod auspicjami „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, rozszerzyły zakres bibliografii do szeroko pojętego Górnego Śląska (bibliografia wydana przez Jessena i Kaisiga). Śląskie bibliografie dziedzinowe, siłą rzeczy, koncentrują się na rejestracji piśmiennictwa ograniczonego do wybranej dziedziny wiedzy. Sześć wydanych tomów obejmuje dyscypliny zaliczane do nauk społecznych i humanistycznych: historia, archeologia, botanika, zoologia, teatr, muzyka, kino. Czy planowane było wydanie bibliografii z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych – tego nie wiemy. Bardzo możliwe, że tak by się stało, gdyby nie przymusowa likwidacja wydawnictwa publikującego bibliografię. Jeszcze inny model reprezentuje bibliografia górnośląska, wydawana przez K. Kaisiga, rejestrująca piśmiennictwo ze wszystkich dziedzin wiedzy.

Prawie wszystkie spośród badanych bibliografii dążyły do kompletności w odniesieniu do tekstów naukowych. Od tej zasady odstąpiono w przypadku tekstów popularnonaukowych, aczkolwiek nie stosowano jej w sposób rygorystyczny. W dziedzinowych bibliografiach Śląska jest wprawdzie mowa o odrzucaniu tekstów „bezwartościowych”, jednocześnie jednak starano się uwzględniać tzw. literaturę „ojczyźnianą” („Heimatschriften”). W szerszym zakresie uwzględniali literaturę popularnonaukową Partsch i jego następcy, w szczególności Nentwig i Jessen, stosując ostrzejszą selekcję w stosunku do prasy codziennej. Dobór materiału podlegał również ograniczeniom ze względu na terytorium, a także formę piśmienniczą i wydawniczą, o czym piszemy dalej.

Tab. 2. Niemieckie bibliografie śląskie. Zakres i dobór materiału

Bibliografia	Zakres	Dobór materiału
Partsch (1900)	Krajoznawstwo i folklor	<ol style="list-style-type: none"> tylko wyjątkowo przekracza granice prowincji zrezygnowano z rejestracji map, planów, panoram i pocztówek zrezygnowano z literatury z zakresu historii szkolnictwa, kościołów oraz pojedynczych gmin
Nentwig 1900–1903	Krajoznawstwo i folklor	wzorował się na poprzedniku

Nentwig 1904–1906	Krajoznawstwo i folklor	1. selekcja w odniesieniu do prasy codziennej 2. literatura naukowa 3. literatura popularnonaukowa
Nentwig 1907–1912	Krajoznawstwo i folklor	jak wyżej
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Historia Śląska	literatura naukowa i popularnonaukowa
Bellée 1920–1922 (1924)	Historia Śląska	literatura naukowa i popularnonaukowa
Bellée 1923–1925	Historia Śląska	te same zasady, co poprzednio
Kaisig –1925	Górny Śląsk	zestawienie wydawanego na Górnym Śląsku piśmiennictwa w ograniczonym zakresie, uwzględniono również Dolny Śląsk
Kaisig 1926–1927	Górny Śląsk	nie uwzględnia nauk ścisłych oraz gospodarki
Jessen	Historia Śląska	objętość zaplanowana na 6 arkuszy nie pozwoliła na ujęcie całej zebranej literatury
Bibliografia Śląska Loewe	Historia Śląska	nie tylko „czysta nauka”, także historia lokalna ze względów pedagogicznych
Bibliografia Śląska Boehlich	Prehistoria Archeologia	1. kompletność w odniesieniu do tekstów naukowych 2. teksty prasowe zawierające mało znane fakty
Bibliografia Śląska Boehlich	Folklor	1. dążenie do kompletności, usuwanie rzeczy bezwartościowych 2. uwzględnianie rzeczy o znaczeniu merytorycznym
Bibliografia Śląska Pax	Botanika	1. dążenie do kompletności 2. z literatury popularnej tylko pisma i kalendarze lokalne gazety
Bibliografia Śląska Pax	Zoologia	1. dążenie do kompletności 2. nie uwzględnia rękopisów 3. trudności w traktowaniu artykułów publikowanych w prasie codziennej 4. uwzględnianie tylko studiów z zakresu historii lokalnej

Bibliografia Śląska Gruhn	Historia sztuk	1. wyłączono literaturę o sztuce w czasach zamierzonych 2. dążenie do kompletności
Bibliografia Śląska Hübner	Teatr Muzyka	1. wydawnictwa informacyjne w wyborze 2. śpiewniki do 1913 roku 3. radiofonia w dodatku
Bibliografia Górnośląska	Krajoznawstwo	kompletna literatura w języku niemieckim, w wyborze literatura w języku polskim i czeskim, francuskim, angielskim i łacińskim
Bibliografia Górnośląska (Wybór)	Krajoznawstwo	literatura w języku niemieckim w wyborze
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Historia Śląska	Literatura naukowa Literatura popularnonaukowa (Heimatblätter)

Źródło: opracowanie własne

Zasięg terytorialny

W świetle przeprowadzonych badań możemy powiedzieć, że żadna z analizowanych bibliografii nie zamykała się ściśle w swoich granicach terytorialnych. Widać to wyraźnie w doborze publikacji. Niemieckocentryzmowi przeczy ponadto perspektywa terytorialna, nie tylko to, że Śląsk traktowany jest w bibliografiach niemieckich całościowo i integralnie, to znaczy obie jego części, pruska i austriacka, w granicach do 1918 roku. Co ciekawe, konstatacja ta dotyczy nie tylko bibliografii wydanych w tym okresie, ale również bibliografii wydawanych w okresie międzywojennym. Znamienne jest też wychodzenie poza granice Śląska i rejestrowanie publikacji zajmujących się również terytoriami sąsiadującymi ze Śląskiem. Dopiero jednak szczegółowa analiza statystyczna pokazuje, że reprezentacja obcojęzyczna we wszystkich bibliografiach jest co najmniej szczątkowa.

Zasada ta stosowana była z żelazną konsekwencją. Imperatywem bezwzględnie przestrzegającym było objęcie przedmiotowym zasięgiem terytorialnym Śląska pruskiego w granicach historycznych lub administracyjnych (prowincja śląska). Fakultatywnie był uwzględniany również Śląsk austriacki, zwykle w wyborze, rzadziej tereny graniczące ze Śląskiem (Nentwig, Boehlich, Pax), zwłaszcza tam, gdzie miało to głębsze uzasadnienie (archeologia, folklor, botanika). Nowe realia polityczne po 1918 (1922) roku, gdy część Śląska przeszła pod władanie Polski i Czechosłowacji, znalazły odzwierciedlenie także w bibliografiach, szczególnie w tych wydanych po 1922 roku pod patronatem Schlesische Kommission, aczkolwiek bibliografie górnośląskie rejestrowały również piśmiennictwo polskie w wyborze.

Niewzruszalną zasadą wszystkich bibliografii był brak jakichkolwiek ograniczeń w odniesieniu do miejsca wydania publikacji. Faktycznie dominowały publikacje wydawane w Niemczech, ale też nie brakowało wydanych w Polsce, w Cze-

chosłowacji czy w innych krajach europejskich, szczególnie w tych „uwikłanych” w plebiscyt na Górnym Śląsku (Anglia, Włochy, Francja) – zob. tabela 3.

Tab. 3. Niemieckie bibliografie śląskie. Zasięg terytorialny

Autorzy/redaktorzy	Zasięg terytorialny przedmiotowy	Zasięg terytorialny podmiotowy
Partsch (1900)	Prowincja śląska, także Śląsk austriacki	nieograniczony
Nentwig 1900–1903	Prowincja śląska	nieograniczony
Nentwig 1904–1906	Prowincja śląska	nieograniczony
Nentwig 1907–1912	Prowincja śląska Śląsk austriacki Tereny przygraniczne, np. Galicja	nieograniczony
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Cały Śląsk Śląsk pruski Śląsk austriacki	nieograniczony
Bellée 1920–1922 (1924)	Śląsk pruski	nieograniczony
Bellée 1923–1925	Górny i Dolny Śląsk	nieograniczony
Kaisig –1925	Górny Śląsk	nieograniczony
Kaisig 1926–1927	Górny Śląsk	nieograniczony
Jessen	Cały Śląsk pruski w wyborze Śląsk austriacki	nieograniczony
Bibliografia Śląska Loewe	Śląsk pruski Śląsk austriacki	nieograniczony
Bibliografia Śląska Boehlich Archeologia	Cały Śląsk także tereny przygraniczne	nieograniczony
Bibliografia Śląska Boehlich Folklor	Prowincja śląska Niemiecko-polskie tereny osadnicze wzdłuż granicy śląsko-czeskiej	nieograniczony
Bibliografia Śląska Pax Botanika	Cały Śląsk (pruski i austriacki) Częściowo przekracza granice Wielkopolski i granice północnych Czech	nieograniczony

Bibliografia Śląska Pax Zoologia	Cały Śląsk	nieograniczony
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Śląsk w granicach do 1918 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Cały Śląsk	nieograniczony
Bibliografia Górnos Śląska	Górny Śląsk	nieograniczony
Bibliografia Górnos Śląska Wybór	Górny Śląsk Śląsk austriacki Śląsk Czeski	nieograniczony
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Śląsk Pruski Śląsk austriacki Terytoria sąsiadujące ze Śląskiem: Czechy, Morawy, Brandenburgia; Wielkopolska	nieograniczony

Źródło: opracowanie własne

Zasięg chronologiczny

Wyrazem przekraczania granic własnej nacji jest również zasięg chronologiczny i zakres bibliografii. Bibliografie niemieckie ogólnos Śląskie, wydane we Wrocławiu, prezentują nieprzerwany ciąg chronologiczny zakreślony datami 1892–1927. Rok wydania publikacji jest granicą tylko w odniesieniu do najnowszych książek i czasopism zarejestrowanych w bibliografiach dziedzinowych (śląskoznawczych). Faktycznie rejestrują one piśmiennictwo od najdawniejszego do najnowszego. Podobny zabieg metodyczny prezentują bibliografie górnos Śląskie, z wyjątkiem bibliografii Kaisiga za lata 1926–1927. Bibliografie nie stawiały jakichkolwiek barier czasowych w stosunku do chronologii przedmiotowej. Ważna była zgodność terytorialna oraz czasowa zebranego materiału bibliograficznego z założeniami bibliografii. Nie miało natomiast znaczenia, jakiego okresu w dziejach dana publikacja dotyczyła. Co innego natomiast miało miejsce w przypadku chronologii podmiotowej. Tu ramy czasowe określali sami autorzy/redaktorzy, przyjmując jako dolne i górne granice daty wydanych publikacji, uwzględnionych w bibliografii. W przypadku bibliografii dziedzinowych górna granica czasowa była zwykle nieokreślona, natomiast granicę dolną wyznaczała data wydania tomu.

Tab. 4. Niemieckie bibliografie śląskie. Zasięg chronologiczny

Autorzy/redaktorzy	Zasięg chronologiczny podmiotowy	Zasięg chronologiczny przedmiotowy
Partsch (1900)	1892–1900	nieograniczony
Nentwig 1900–1903	1900–1903	nieograniczony
Nentwig 1904–1906	1904–1906	nieograniczony
Nentwig 1907–1912	1907–1912	nieograniczony
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	1912–1920	nieograniczony
Bellée 1920–1922 (1924)	1920–1922 1923	nieograniczony
Bellée 1923–1925	1923–1925	nieograniczony
Kaisig –1925	1689–1925	nieograniczony
Kaisig 1926–1927	1926–1927	nieograniczony
Jessen	1926–1927	nieograniczony
Bibliografia Śląska Loewe	do 1927 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Boehlich	do 1928 roku	do 1200 roku
Bibliografia Śląska Boehlich	do 1928 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Pax	do 1928 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Pax	do 1928 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Gruhn	do 1931 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Hübner	do 1931 roku	nieograniczony
Bibliografia Górnośląska	do 1934 roku, wyjątkowo do 1935 roku	nieograniczony
Bibliografia Górnośląska Wybór	1918–1939	nieograniczony
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	1928–1934	nieograniczony

Źródło: opracowanie własne

Zasięg formalny bibliografii

Brak barier jest ogólną zasadą przyjętą w bibliografiach w odniesieniu do formy wydawniczej dokumentów. Faktycznie we wszystkich bibliografiach rejestrowane są książki i czasopisma. Bardziej złożony obraz przedstawia zasięg formalno-piśmienniczy. Właściwie każdą bibliografię należałoby traktować oddzielnie. W owej różnorodności można wszak dostrzec punkty wspólne. Standardem jest rejestrowanie przez wszystkie bibliografie artykułów, kalendarzy, bibliografii. Niektóre bibliografie niemieckie uwzględniają również księgi adresowe, katalogi, podręczniki, przewodniki i sprawozdania. Rozpatrując rzecz szczegółowo, oddzielmy od siebie formę wydawniczą od piśmienniczej jako elementy, choć komplementarne względem siebie, to zarazem odrębne, stanowiące cechę jednostkową każdej bibliografii, mającą wpływ na jej wartość informacyjną.

Forma wydawnicza

We wszystkich rozpatrywanych bibliografiach dominują książki i czasopisma. W okresie, z którego pochodzą analizowane bibliografie, są to formy podstawowe. Nie można oczywiście wykluczyć, że wydawane były również w tym czasie dokumenty dźwiękowe związane ze śląskim folklorem, ale ta forma wydawnicza jest w ówczesnych śląskich bibliografiach zupełnie nieobecna. Istotnym dopełnieniem tych bibliografii są dokumenty kartograficzne, w szczególności mapy. Spotykamy je w wielu omawianych bibliografiach (Partsch, Nentwig, Kaisig, Huebner). Świadczy to o świadomości autorów/redaktorów, jak cennym i ważnym źródłem wiedzy są dokumenty tego typu.

Forma piśmiennicza

Dokumenty rejestrowane w bibliografiach przedstawiają sporą różnorodność pod względem formy piśmienniczej. Dominującą formą są oczywiście artykuły, preferowane zwłaszcza w bibliografiach wydawanych przez Schlesische Kommission. Godne podkreślenia jest uwzględnianie w bibliografiach stricte terytorialnych form piśmienniczych o charakterze informacyjnym (katalogi, bibliografie, roczniki statystyczne, księgi adresowe, informatory), urzędowo-prawnym (regulaminy, ustawy, sprawozdania, statuty) czy nawet o przeznaczeniu turystycznym (atlas, albumy, przewodniki).

Tab. 5. Niemieckie bibliografie śląskie. Zasięg językowy. Zasięg formalny

Autorzy/redaktorzy	Zasięg językowy	Zasięg formalno-wydawniczy	Zasięg formalno-piśmienniczy
Partsch (1900)	Niemiecki Polski Czeski Łacina Francuski Łaciński Łużycki Angielski	Książki Czasopisma Mapy	Księgi adresowe Leksykony Podręczniki Artykuły Statuty Akty prawne Roczniki statystyczne
Nentwig 1900–1903	Niemiecki Polski Łaciński Czeski Serbołużycki	Książki Mapy Czasopisma	Artykuły Wykazy Informatory Bibliografie Przewodniki Albumy
Nentwig 1904–1906	Niemiecki Francuski Łaciński	Książki Mapy Czasopisma	Księgi adresowe Katalogi Roczniki statystyczne Atlasy Regulaminy Sprawozdania Artykuły
Nentwig 1907–1912	Niemiecki Polski Łaciński Czeski Angielski Serbołużycki Węgierski	Książki Czasopisma Mapy	Bibliografie Sprawozdania Leksykony Księgi adresowe Przewodniki Ustawy Roczniki statystyczne Kalendarze
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Niemiecki Łaciński Czeski Polski Angielski Włoski Francuski Szwedzki	Książki Czasopisma	Artykuły Recenzje
Bellée 1920–1922 (1924)	Niemiecki Angielski	Książki Czasopisma	Artykuły Broszury
Bellée 1923–1925	Niemiecki Polski Czeski inne	Książki Czasopisma	Artykuły

Kaisig -1925	Niemiecki Polski Łaciński Francuski Czeski	Książki Mapy Czasopisma	Artykuły
Kaisig 1926-1927	Niemiecki Polski Francuski	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze
Jessen	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Loewe	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Boehlich Archeologia	Niemiecki Polski Czeski	Książki Gazety Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Boehlich Folklor	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Pax Botanika	Niemiecki Polski Czeski Łaciński Francuski	Książki Czasopisma po- pularnonaukowe Czasopisma naukowe Kalendarze Heimatblätter	Artykuły
Bibliografia Śląska Pax Zoologia	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Niemiecki Polski Czeski Łacina	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Niemiecki Polski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Górnośląska	Niemiecki Polski Czeski Angielski Francuski Włoski Łaciński	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze Bibliografie

Bibliografia Górnośląska Wybór	Niemiecki Polski Czeski Angielski	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze Bibliografie
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Niemiecki Polski Czeski Serbołużyczki Francuski	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze Bibliografie

Źródło: opracowanie własne

Zasięg językowy bibliografii

W świetle przeprowadzonych badań możemy powiedzieć, że żadna z analizowanych bibliografii nie zamykała się ściśle w jednowymiarowych granicach językowych. Widać to wyraźnie w doborze językowym publikacji. Właściwie wszystkie bibliografie zawierają publikacje obcojęzyczne. Dominuje triada językowa: niemiecki, polski, czeski, uzupełniana w przypadku publikacji wydanych do połowy XIX wieku przez łacinę. Przewagi niemieckich publikacji nie można oceniać jednak wyłącznie w kategoriach politycznych. Potwierdza ona faktyczny potencjał naukowy niemieckich badań śląskoznawczych. Język jest jednym z podstawowych wyróżników bibliografii śląskich i to niezależnie od miejsca wydania bibliografii, czy też jej autora lub redaktora. Bibliografie śląskie, zwłaszcza historyczne, muszą być wielojęzyczne, tzn. muszą rejestrować piśmiennictwo i inne dokumenty, składające się na wieloetniczną, wielokulturową oraz wielowyznaniową mozaikę tego regionu. Ten paradygmat jest uwzględniany we wszystkich omawianych tu bibliografiach. Ulotki, broszury, plakaty, artykuły, książki w języku polskim stanowiły wówczas oręż równy broni, były też ważnym świadectwem tych czasów. Kolejność ta odzwierciedla poniekąd również znaczenie i ilość zarejestrowanych w bibliografiach pozycji w danym języku. Należy przyznać, że podobnego błędu lub braku nie dopuścili się inni bibliografowie i w ich dziełach obowiązuje co najmniej trójjęzyczność, tzn. piśmiennictwo w języku niemieckim w bibliografiach ogólnych, krajoznawczych i historycznych (Partsch, Nentwig, Schlesische Kommission); dochodzi do tego, co zrozumiałe, język łaciński, a w bibliografiach wydanych po I wojnie światowej również niektóre języki zachodnioeuropejskie: angielski, włoski, francuski. Godną podkreślenia jest również obecność w bibliografiach piśmiennictwa w języku górnołużyczkim, co jest o tyle uzasadnione, że Łużyce, choć nie były częścią etnograficzną Śląska, to od 1815 do 1919 roku należały do prowincji śląskiej.

Językowe stosunki wewnątrz bibliografii pokazuje tabela 6. Wymowa jej jest jednoznaczna. Obecność polskiego piśmiennictwa jest marginalna, nieproporcjonalnie niższa od faktycznej, co łatwo udowodnić, porównując ze sobą bibliografie niemieckie i polskie. Odrębną kwestią są zainteresowania sprawami polskimi oraz relacjami polsko-niemieckimi i w kontekście śląskim. Tu piśmiennictwo, głównie w języku niemieckim, jest bardzo znaczne.

Tab. 6. Niemieckie bibliografie śląskie. Język publikacji

Autorzy/redaktorzy	Germanica	Polonica	Bohemica	Inne
Partsch	8965	17	1	87
Nentwig 1900–1903	2270	1	1	2
Nentwig 1904–1906	2520	–	–	2
Nentwig 1907–1912	4686	8	2	6
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	2885 (9 tomów)	13	8	24
Bellée 1920–1922	1023	0	1	2
Bellée 1923–1925	1796	4	1	3
Kaisig –1925	7365	1	0	0
Kaisig 1926–1927	1110	13	–	4
Jessen	1364	28	10	2
Bibliografia Śląska Historia Śląska	7124	23	13	52
Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	6200	15	16	64
Bibliografia Śląska Folklor	9968	32	20	60
Bibliografia Śląska Botanika	2427	16	31	53
Bibliografia Śląska Zoologia T. 1	6850	3	0	0
Bibliografia Śląska Zoologia T. 2	1909	10	7	0
Bibliografia Śląska Zoologia T. 3	1878	30	29	15
Bibliografia Śląska Historia sztuki	4290	14	0	1
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	2918	8	–	1
Bibliografia Górnośląska	ok. 15 500	496	8	47
Bibliografia Górnośląska Wybór	633	35	4	4
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	4772	335	107	20

Źródło: opracowanie własne

Sprawność informacyjna bibliografii

Sprawność informacyjna to metoda bibliografii, która zapewnia łatwe, szybkie i niezawodne dotarcie do odpowiednich, z punktu widzenia użytkownika, publikacji, znajdujących się w danej bibliografii. Jak dotąd niewielu badaczy zechciało zająć się tą problematyką. Do tych nielicznych wyjątków należą Henryk Sawoniak oraz Artur Znajomski³⁰, przy czym ograniczyli się oni tylko do sprawności informacyjnej. Jak się wydaje, jednym z powodów może być tak zasięg, jak i zakres analizy materiału bibliograficznego, tudzież brak odpowiednich narzędzi. Gwoli sprawiedliwości zniechęcać mogła w dobie „papierowej” bibliografii konieczność mozolnego wertowania badanego materiału, strona po stronie. Obecnie niedogodność ta ustąpiła wraz z tworzeniem zautomatyzowanych baz danych, które umożliwiają łatwe i szybkie, niemal natychmiastowe, wyniki wyszukiwania. Sprawność informacyjna obejmować może następujące obszary: 1. układ zasadniczy bibliografii; 2. indeksy; 3. opis bibliograficzny; 4. edytorską kompozycję bibliografii (numeracja pozycji; pozycje zbiorowe; żywa pagina; inne), 5. spisy pomocnicze (indeksy; przedmowa; wykazy skrótów).

Układ bibliografii

W pewnym sensie kluczem do szybkiego zapoznania się z zawartością bibliografii oraz odszukaniem interesującej nas pozycji jest z jednej strony układ zrębu głównego, a z drugiej strony indeksy. Układ bibliografii jest determinowany typem bibliografii, materiałem bibliograficznym oraz szeregiem innych wyznaczników, takich jak przede wszystkim zakres i zasięg bibliografii. Wśród niemieckich bibliografii śląskich występują w zasadzie głównie bibliografie dziedzinowe, z przewagą bibliografii dotyczących historii Śląska. Pewnym odstępstwem od tej reguły jest bibliografia Górnego Śląska stanowiąca typ mieszany bibliografii terytorialno-dziedzinowej. To z całą pewnością decyduje, że w niemieckich bibliografiach śląskich dominuje układ rzeczowy w zrębie głównym. Omawiane tu bibliografie nie są wprawdzie jednolite pod tym względem, z uwagi na zróżnicowanie terytorialne i tematyczne, jednak oprócz ewidentnych różnic, widoczne są też podobieństwa.

Podobieństwa widoczne są w trzech głównych grupach bibliografii, tj. w bibliografiach Partscha i Nentwiga, w bibliografiach redagowanych przez H. Bellégo i K. Kaisiga oraz w bibliografiach tworzonych pod egidą Schlesische Kommission. W bibliografiach Partscha i jej kontynuacjach tworzonych przez Nentwiga występuje układ działowy. Tworzy go 6 działów głównych: I. Dział ogólny; II. Kartografia; III. Historiografia/Krajoznawstwo; IV. Przyroda; V. Ludność; VI. Terytorium. Każdy z działów podlega rozbudowie na trzy działy niższego rzędu oznaczone kolejno cyframi arabskimi, dużymi literami alfabetu oraz cyframi rzymskimi. W dziale VI Partsch zastosował dodatkowo czwarty stopień podziału.

---

³⁰ A. Znajomski, *Sprawność informacyjna bibliografii lokalnych wydanych w Polsce w latach 1945–1989*, [w:] A. Dymmel, S. Kotula, A. Znajomski, *Kultura czytelnicza i informacyjna – teoria i praktyka. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2015, s. 101–168.

Układ działowy w mocno rozbudowanej wersji został wprowadzony do bibliografii retrospektywnych H. Belléego, obejmujących lata: 1920–1922; 1923–1925; 1926–1927. Materiał bibliograficzny został w nich uporządkowany w 14 działach głównych, w tym dwóch ogólnych (Przegląd literatury; Czasopisma) oraz w 10 ściśle historycznych działach obejmujących historię powszechną oraz historię specjalne.

Od tego schematu chwilowo odeszli autorzy spisu bibliograficznego wydanego w Gliwicach, Kaisig, Bellée i Vogt-Bellée, zestawiając, tak jak Partsch i Nentwig, piśmiennictwo w sześciu działach głównych. Powrót do pierwotnej koncepcji nastąpił w bibliografii górnośląskiej, w której piśmiennictwo pogrupowano w 18 działach głównych. W stosunku do poprzednich bibliografii nastąpiło przesunięcie niektórych działów na początek spisu (Ludność). Pojawił się też osobny dział pt. „Sprawy górnośląskie”. Bibliografie dziedzinowe, śląskie, preferują układ systematyczny zrzębu głównego. Działów głównych jest zasadniczo mniej, ale ulegają one bardziej szczegółowej rozbudowie.

Tab. 7. Niemieckie bibliografie śląskie. Układ. Spisy pomocnicze

Autorzy/ redaktorzy	Układ zrzębu głównego	Indeksy	Spis treści	Przedmowa/ wstęp	Spis skrótów	Posłowie
Partsch	Systematyczny 6 działów głównych	nazwisk	jest	jest	–	jest
Nentwig 1900–1903	Systematyczny 6 działów głównych	geograficzny osobowy	jest	jest	–	–
Nentwig 1904–1906	Systematyczny 6 działów głównych	topograficzny osobowy	jest	jest	–	–
Nentwig 1907–1912	Systematyczny 6 działów głównych	miejsowości osobowy	jest	jest	–	–
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Systematyczny 14 działów głównych	osobowy topograficzny	–	–	–	–
Bellée 1920–1922	Działowy 15 działów	osobowy geograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bellée 1923–1925	Działowy	osobowy miejsowości	jest	jest	–	–

Jessen Bellée 1926–1927	Działowy 15 działów głównych Szeregowanie alfabetyczne w obrębie działu	miejsowości osobowy	jest	jest	–	–
Kaisig –1925 Deutsches Grenzland T. 1	Systematyczny 6 działów	osobowy geograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Kaisig 1926–1927 T. 2		osobowy geograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bibliografia Śląska Historia Śląska	Systematyczny 32 działy	autorów osób i miej- scowości	Jest	jest	jest	–
Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	Systematyczny 5 działów	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	jest	–
Bibliografia Śląska Folklor	Systematyczny 7 działów głównych	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	jest	–
Bibliografia Śląska Botanika	Systematyczny 9 działów głównych	autorski	jest	jest	–	–
Bibliografia Śląska Zoologia	Systematyczny 7 działów głównych	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Systematyczny 3 działy główne	autorów topograficzny rzeczowy	tak	tak	–	–
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Działowy 3 działy główne	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bibliografia Górnośląska	Układ działowy 18 działów	autorów geograficzny tytułów	jest	jest	–	–
Bibliografia Górnośląska Wybór	Układ działowy	–	–	–	–	–

Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Układ działowy	osobowy rzeczowy miejscowości	jest	jest	jest	–
---	----------------	-------------------------------	------	------	------	---

Źródło: opracowanie własne

Indeksy

Indeks to niezbędny komponent każdej bibliografii, ułatwiający jej przeszukiwanie oraz dotarcie do pożądanej literatury. Hasła indeksowe w indeksie geograficznym wyposażone są w stosowne dopowiedzenia, określające bliżej daną jednostkę terytorialną, np. ziemia, powiat, województwo. W indeksie tym, oprócz nazw topograficznych, występują też nazwy fizjograficzne (góry, jeziora, rzeki itp.); w przypadku nazw topograficznych większych miejscowości, obok ich nazw pełnych, występują nazwy częściowe, tj. nazwy dzielnic. Zabiegiem praktykowanym we wszystkich indeksach jest tworzenie odsyłaczy, kierujących od wersji odrzuconej do wersji przyjętej. Dodatkowo zawartość bibliografii można przeszukiwać według tytułów i autora oraz roku druku. Pozostałe indeksy odznaczają się trójjęzycznością, ujmując w jednym szeregu hasła w języku polskim, czeskim i niemieckim.

Sprawność informacyjną bibliografii śląskich podnoszą niewątpliwie indeksy oraz spisy pomocnicze. Spośród omawianych bibliografii tylko w jednej (bibliografia górnośląska) brak indeksu. W pozostałych bibliografiach występują co najmniej dwa indeksy: osobowy/autorski i geograficzny/topograficzny. Uzupełnia je indeks rzeczowy, znajdujący się w bibliografiach Bellégo oraz w śląskich bibliografiach dziedzinowych.

W bibliografiach, oprócz omówionych wyżej indeksów, występują trzy spisy pomocnicze: spis treści, przedmowa/posłowie oraz wykaz skrótów. W spisie treści znajduje się, jak to jest ogólnie, również dziś, przyjęte, schemat bibliografii oraz przedmowa. Spisu treści brakuje tylko w bibliografii górnośląskiej. Przedmowa w tych bibliografiach ma funkcję czysto informacyjną. Można się z niej dowiedzieć, z jakich inspiracji bibliografia powstała, kim byli pomocnicy i współpracownicy oraz zaczerpnąć garść informacji metodycznych o zakresie i zasięgu bibliografii. Wykazy skrótów dotyczą wyrażen typowych oraz niekiedy skrótów tytułów czasopism ujętych w bibliografii.

Opis bibliograficzny

Z pojęciem sprawności informacyjnej kojarzy się również opis bibliograficzny. Dostarcza on podstawowych informacji, pozwalających ocenić wartość publikacji, w szczególności takie cechy formalne, jak: autor; redaktor; tytuł; miejsce i rok wydania, a w przypadku artykułów cytate wydawniczą zawierającą informację o tytule czasopisma i jego lokalizacji (rok, numer; strony). Pozycje biblio-

graficzne sporządzane są według obowiązujących w danym okresie standardów opisu bibliograficznego, odpowiednio dla książki, dla czasopisma oraz dla artykułu w czasopiśmie i w pracy zbiorowej. W niemieckich bibliografiach śląskich zasadniczo możemy wyróżnić trzy główne typy jednostek bibliograficznych: 1. wydawnictwo samodzielne pod względem wydawniczym i piśmienniczym: książka i czasopismo; 2. dokumenty niesamodzielne pod względem wydawniczym, a samodzielne pod względem piśmienniczym (artykuły w czasopismach i w pracach zbiorowych, recenzje). Odpowiednio do nich są tworzone opisy bibliograficzne, które mają charakter przede wszystkim rejestracyjny, gdzieśgdzie wzbogacone o adnotację wyjaśniającą.

Właściwie wszystkie omawiane bibliografie posiadają opis bibliograficzny rejestracyjny, zawierający podstawowe informacje dotyczące pozycji bibliograficznych. Opis bibliograficzny jest w wielu przypadkach wzbogacany o adnotacje zawartości oraz o adnotacje objaśniające.

Tab. 8. Niemieckie bibliografie śląskie. Opis bibliograficzny

Bibliografia	Opis bibliograficzny	Żywa pagina	Numeracja pozycji
Partsch	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe	jest	brak
Nentwig 1900–1903	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe Adnotacje objaśniające	jest	brak
Nentwig 1904–1906	Rejestracyjny Adnotacje objaśniające Informacja o recenzjach	jest	brak
Nentwig 1907–1912	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe	jest	brak
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe Pozycje zbiorowe (osoby, miejsowości, instytucje)	jest	brak
Bellée 1920–1922	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe	jest	jest
Bellée 1923–1925	Rejestracyjny Adnotacje objaśniające	jest	jest
Kaisig –1925	Rejestracyjny	jest	brak
Kaisig 1926–1927	Rejestracyjny	jest	?
Jessen	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Historia Śląska	Rejestracyjny	jest	jest

Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe Adnotacje objaśniające	jest	jest
Bibliografia Śląska Folklor	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Botanika	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Zoologia	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Rejestracyjny	jest	?
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Górnośląska	Rejestracyjny	jest	brak
Bibliografia Górnośląska Wybór	Rejestracyjny Adnotacje objaśniające	jest	Brak
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Rejestracyjny	jest	brak

Źródło: opracowanie własne

Wnioski

Paradoksalnie bibliografia Śląska odrodziła się w czasach, gdy Muzy i nauka zwykle milczą, a często się do nich strzela. Wielkie uznanie należy się tu H. Risterowi³¹, któremu udało się w ten sposób nawiązać do tradycji bieżącej bibliografii Śląska, sięgającej dwudziestolecia międzywojennego. W 1952 roku prace bibliograficzne zostały podjęte w Instytucie im. Johanna Gottfrieda Herdera w Marburgu, z inicjatywy przeniesionej tam Śląskiej Komisji Historycznej. Z Komisją współpracował Herbert Rister, jeden z najważniejszych bibliografów niemieckich zajmujących się problematyką wschodnioeuropejską. W latach 1954–1989 opra-

³¹ M. Pawlak, K. Sanojca, *Problemy strukturalizacji zasobu śląskiej bibliografii historycznej*, „Bibliotheca Nostra” 2018, 1(51), s. 114–126; A. Bajor, *Polskie Ziemie Odzyskane w pracach bibliograficznych Herberta Ristera (1908–1993)*, [w:] *Lektury pokoleniowe i ponadpokoleniowe. Z zagadnień recepcji*, red. I. Socha i A. Łakomy, Katowice 2012, s. 55–65. Zob. też: Z. Gębołyś, *Cieszyńskie bibliografie terytorialne od końca wieku XIX do początku wieku XXI*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, t. 11, s. 357–381; Z. Gębołyś, *Śląska bibliografia terytorialna w Czechosłowacji i Republice Czeskiej*, „Bibliotheca Nostra” 2018, nr 1 (51), s. 92–113; Z. Gębołyś, *Śląskie bibliografie terytorialne na przełomie XX I XXI wieku – między tradycją a nowoczesnością (od kartotek zagadnień do bibliotek cyfrowych)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2016, nr 3, s. 21–38; Z. Gębołyś, *Potencjał informacyjny „Bibliografii Historii Śląska”*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze” 2022, z. 13–14, s. 51–77.

cował i przygotował do druku aż 21 tomów *Bibliografii Śląskiej*, obejmującej lata 1928–1985.

Bibliografie śląskie były rzeczywiście instrumentem polityki, ale dotyczyło to wszystkich państw i nacji, biorących udział w ich tworzeniu. Prace bibliograficzne w Niemczech były wspierane przez władze samorządowe i instytucje naukowe. Warsztat bibliograficzny bibliografii śląskich tworzonych przez Niemców stał na wysokim poziomie. W bibliografiach śląskich zauważalne są echa konfliktów narodowościowych oraz międzypaństwowych. Zauważalne jest też dążenie do tworzenia bibliografii śląskich obejmujących większe obszary terytorialne: cały Śląsk, części Śląska. Obok tworzonych retrospektywnych bibliografii śląskich powstają bieżące bibliografie śląskie.

Właściwie do 1989 roku bibliografie śląskie tworzone były niezależnie od siebie, przez Niemców, Polaków i Czechów. Nie istniała jakakolwiek instytucjonalna współpraca pomiędzy tymi trzema nacjami w zakresie choćby wymiany danych bibliograficznych. Każdy na własną rękę, przy ograniczonym dostępie do publikacji obcojęzycznych, zamieszczał je w swoich bibliografiach, czasami z „drugiej ręki”, przejmując opisy z już wydanych bibliografii. Za incydent, jak najbardziej pozytywny, należy uznać wydanie w polskim Wrocławiu przez Ferdinanda Paxa juniora, staraniem Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, części III *Bibliografii zoologii Śląska*.

ANEKS

A. Bibliografie niemieckie do 1850 roku (układ chronologiczny)

1. Runge Christian, *Introductio in Notitiam historicorum et historiae gentis Silesiacae*, Vratislaviae 1727.
2. Földener Johann Jacob, *Bio-et Bibliographia Silesiaca, das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie*, Leipzig 1731.
3. Loewe Johann Carl Christian, *Revision der Schriften über Oberschlesien von 1782 bis 1790*, Brieg 1791.
4. Kruse Friedrich Carl Herman, *Blicke auf die alten Völker und Städte des östlichen Germaniens*, Leipzig 1822.
5. Thomas Johann George, *Handbuch der Literaturgeschichte*, Hirschberg 1824.
6. Kahlert August, *Schlesiens Antheil an Deutscher Poesie. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte*, Breslau 1835.
7. Stenzel Gustav Adolf, *Scriptores Rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtschreiber [...]*, Bd. 1, Breslau 1835.
8. Nowack Karl Gabriel, *Schlesische Schriftsteller Lexicon oder bio-bibliographisches Verzeichniss der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller*, Breslau 1836–1843.
9. Kletke Karl, *Quellenkunde der Geschichte des Preussischen Staates*, 2 Bde., Berlin 1858.

B. Bibliografie niemieckie po 1850 roku (układ chronologiczny)

1. Partsch Joseph, *Litteratur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Breslau 1892–1900.
2. Nentwig Heinrich, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, [Bd 1] *umfassend die Jahre 1900–1903*, Breslau 1904.
3. Nentwig Heinrich, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Bd 2: *1904–1906*, Breslau 1904–1907.
4. Nentwig Heinrich, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Breslau 1907–1912, 1907–1942.
5. Bellée Hans, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1920–1922*, Breslau 1924.
6. Bellée Hans, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1923–1925*, Breslau 1927.
7. Jessen Hans, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1926–1927*, Breslau 1928.
8. *Deutsches Grenzland Oberschlesien. Ein Literaturnachweis*, hrsg. Von K. Kaisig und H. Bellée, unter Mitarbeit von L. Vogt. [T. 1], Gleiwitz 1927.
9. *Deutsches Grenzland Oberschlesien. Ein Literaturnachweis*, hrsg. Von K. Kaisig und H. Bellée, unter Mitarbeit von L. Vogt. [T.] 2, *Für die Jahre 1926 und 1927*, Gleiwitz 1928.
10. *Oberschlesische Bibliographie unter Zugrundelegung der Bibliographie „Deutsches Grenzland Oberschlesien“*. Ein Literaturnachweis, von K. Kaisig, H. Bellée und L. Vogt, Bd. 1, Leipzig 1938.
11. *Oberschlesische Bibliographie unter Zugrundelegung der Bibliographie „Deutsches Grenzland Oberschlesien“*. Ein Literaturnachweis, von K. Kaisig, H. Bellée und L. Vogt, Bd. 2, *Register*, Leipzig 1938.
12. Bellée Hans, Bellée-Vogt Lena, *Oberschlesische Bibliographie 1918–1939 (Auswahl)*, „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung“ 1940, vol. 4, s. 141–184.
13. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 1: Loewe Victor, *Bibliographie der Schlesischen Geschichte*, Breslau 1927.
14. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 2, Boehlich Ernst, *Bibliographie der Schlesischen Vor- und Frühgeschichte*, Breslau 1929.
15. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 3, Boehlich Ernst, *Bibliographie der Schlesischen Volkskunde*, 1 Teil, Breslau 1929.
16. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 3, Boehlich Ernst, *Bibliographie der Schlesischen Volkskunde*, 2 Teil, Breslau 1930.
17. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 4, Pax Ferdinand, *Bibliographie der Schlesischen Botanik*, Breslau 1929.
18. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 5, Pax Ferdinand Albert, Tischbierek Hildegard, *Bibliographie der Schlesischen Zoologie*, Breslau 1930.
19. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 6, Gruhn Herbert, *Bibliographie der Schlesischen Kunstgeschichte* 1 Teil, Breslau 1933.

20. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 6, Hübner Johannes, *Bibliographie des Schlesischen Musik- und Theaterwesens*. 2 Teil, Breslau 1934.
21. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 7, Petry Ludwig, *Bibliographie der Schlesischen Geschichte 1928–1934*, Breslau 1944.
22. *Schlesische Bibliographie*, bearb. von Herbert Rister. 1928–1985, Marburg 1961–1989.

Bibliografia

- Ambros Michał (1946), *Bibliografia Śląska. Jej stan obecny i zadania na przyszłość*, Katowice: Instytut Śląski.
- Bajor Agnieszka (2012), *Polskie Ziemie Odzyskane w pracach bibliograficznych Herberta Ristera (1908–1993)*, [w:] *Lektury pokoleniowe i ponadpokoleniowe. Z zagadnień recepcji*, red. Irena Socha i Agnieszka Łakomy, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 55–65.
- Bątkiewicz Teresa (2002), *Rozwój śląskich bibliografii regionalnych ogólnych od XVII wieku do dziś*, „Śląskie Miscellanea”, t. 15, s. 118–137.
- Burbianka Marta (1959), *Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV–XVIII w.)*, „Roczniki Biblioteczne”, z. 1–4, s. 65–81.
- Chojnacki Władysław, Kowalik Jan (1960), *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 1900–1958*, Poznań: Instytut Zachodni, s. 72–75.
- Die deutschen Geographentage. Rückblicke und Ausblicke Hermann Wagner (1907)*, „Geographische Zeitschrift”, Jahrg. 13, H. 4, s. 185–196.
- Dr. Hans Jessen zum Gedenken (1979)*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, Bd. 20, s. 9–12.
- Fuchs Konrad (1999), *Ludwig Petry*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, Band 16, Sp. 1218–1228, Herzberg: Verlag Traugott Bautz.
- Gębołyś Zdzisław (2017), *Cieszyńskie bibliografie terytorialne od końca wieku XIX do początku wieku XXI*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, t. 11, s. 357–381.
- Gębołyś Zdzisław (2022), *Potencjał informacyjny „Bibliografii Historii Śląska”*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze”, z. 13–14, s. 51–77.
- Gębołyś Zdzisław (2018), *Śląska bibliografia terytorialna w Czechosłowacji i Republice Czeskiej*, „Bibliotheca Nostra”, nr 1 (51), s. 92–113.
- Gębołyś Zdzisław (2016), *Śląskie bibliografie terytorialne na przełomie XX i XXI wieku – między tradycją a nowoczesnością (od kartotek zagadnieniowych do bibliotek cyfrowych)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3, s. 21–38.
- Hoppe Brigitte (2001), *Pax, Ferdinand*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 20, s. 144.
- Irgang Winfried (2020), *Ludwig Petry (1908–1991)*, [w:] *Mainzer Historiker. Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz*, hrsg. Heinz Duchhardt, Mainz: University Press, s. 81–106.
- Krzoska Markus (2008), *Ludwig Petry*, [w:] *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*, hrsg. Ingo Haar, Michael Fahlbusch, München: Saur, s. 475–477.

- Leesch Wolfgang (1992), *Die deutschen Archivare 1500–1945*, Bd. 2, *Biographisches Lexikon*. München–New York: Saur, s. 374.
- Modelski Teofil Emil (1957), *Niedoszte wskutek wojny niemieckie publikacje*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, R. 9, s. 52–63.
- Mühle Eduard (2012), *Hermann Aubin (1885–1969)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 11, hrsg. Joachim Bahlcke, Insingen: Verlag Degener, s. 489–503.
- Pawlak Małgorzata, Sanojca Karol (2018), *Problemy strukturalizacji zasobu śląskiej bibliografii historycznej*, „Bibliotheca Nostra”, nr 1 (51), s. 114–126.
- Pol Adam (2002), *Wokół pierwszej bibliografii Gliwic Karola Kaisiga*, „Zeszyty Gliwickie”, t. 30, s. 222–232.
- Sawoniak Henryk (1971), *Sprawność informacyjna bibliografii polskich w XIX wieku (do 1918 r.)*, „Przegląd Biblioteczny”, nr 1–4, s. 155–174.
- Szewczyk Grażyna Barbara (2006), *Czasopismo „Der Oberschlesier” w latach 1919–1942. Charakterystyka i próba oceny*, [w:] *Z dziejów i dorobku polskiego i niemieckiego czasopiśmiennictwa na Śląsku*, pod red. Władysława Hendzla, Jerzego Pośpiecha, Opole-Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, s. 265–274.
- Szymiczek Franciszek (1956), *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej*, [w:] *Pierwsza Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 20–21 XI 1953 r.*, red. Antoni Knot, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 9–27.
- Voigt F. A. (1949), *In memoriam. Dr. Herbert Gruhn*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, H. 3/4, s. 137–138.
- Znajomski Artur (2015), *Sprawność informacyjna bibliografii lokalnych wydanych w Polsce w latach 1945–1989*, [w:] Anna Dymmel, Sebastian Kotula, Artur Znajomski, *Kultura czytelnicza i informacyjna – teoria i praktyka. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 101–168.

German Silesian bibliographies until 1945

Summary

The author of the text describes, analyzes and evaluates general German bibliographies about Silesia, published in Germany from the turn of the 19th century until the end of World War II. The subject of the analysis are the content and formal features of the bibliography, its scope and coverage: territorial, chronological, linguistic, formal/publishing and written. The principles of selecting bibliographic material, the internal composition of the bibliography and information apparatus were examined. All considerations are located in a historical perspective, showing the origins and development of Silesian territorial bibliographies.

Keywords

Bibliography, Silesian bibliography, German bibliography, territorial bibliography, regional bibliography, comparative analysis

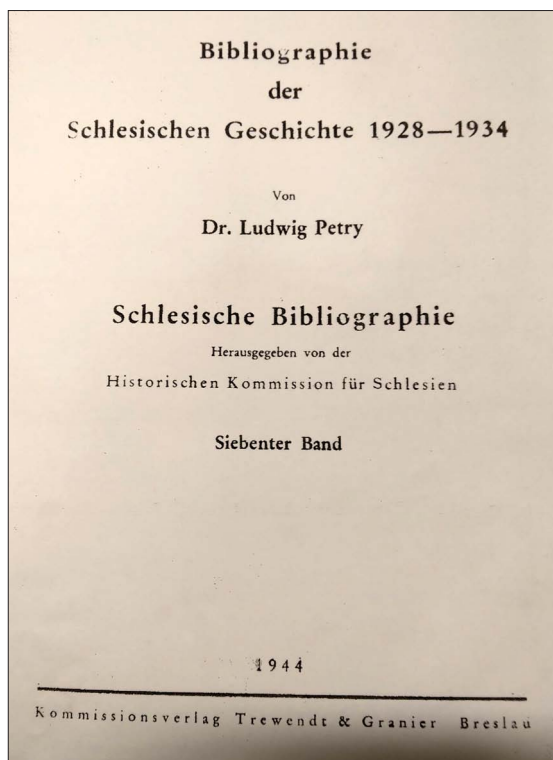
Deutsche Schlesische Bibliographien bis 1945

Zusammenfassung

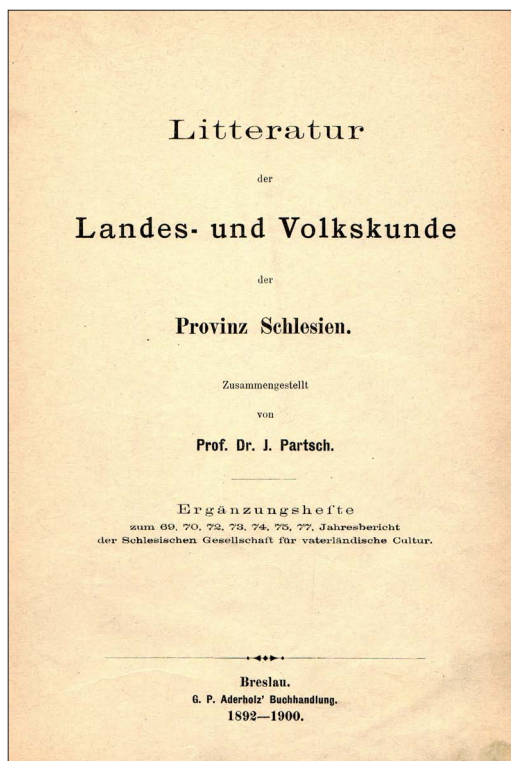
Der Autor des Textes beschreibt, analysiert und bewertet allgemeine deutsche Bibliographien zu Schlesien, die in Deutschland von der Wende des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs erschienen sind. Die Analyse betrifft die inhaltlichen und formalen Merkmale der Bibliographie, und ihren Umfang: territorial, chronologisch, sprachlich, schriftlich, formell und veröffentlichend. Untersucht wurden die Prinzipien der Auswahl des bibliografischen Materialien, der interne Aufbau der Bibliografie und des Informationsapparates. Alle Überlegungen werden in eine historische Perspektive gestellt und zeigen die Entstehung und Entwicklung der schlesischen Territorialbibliographien auf.

Schlüsselwörter

Bibliographie, Schlesische Bibliographie, Deutsche Bibliographie, Territorialbibliographie, Regionalbibliographie, Vergleichende Analyse

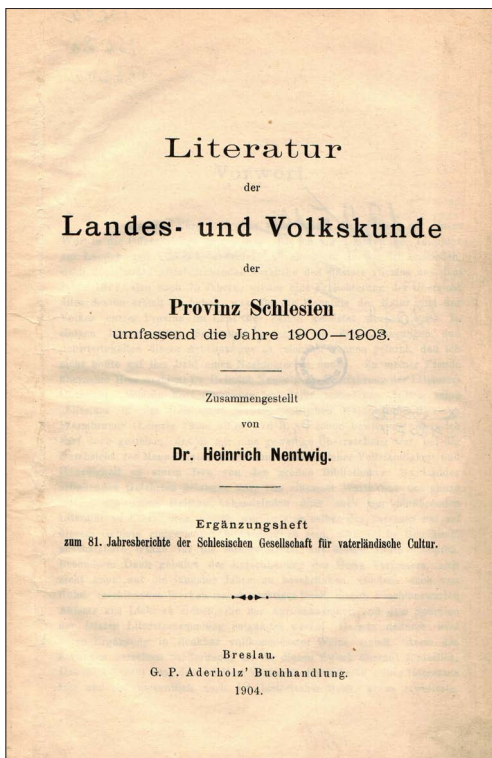

Strona tytułowa
bibliografii Ludwiga Petry'ego

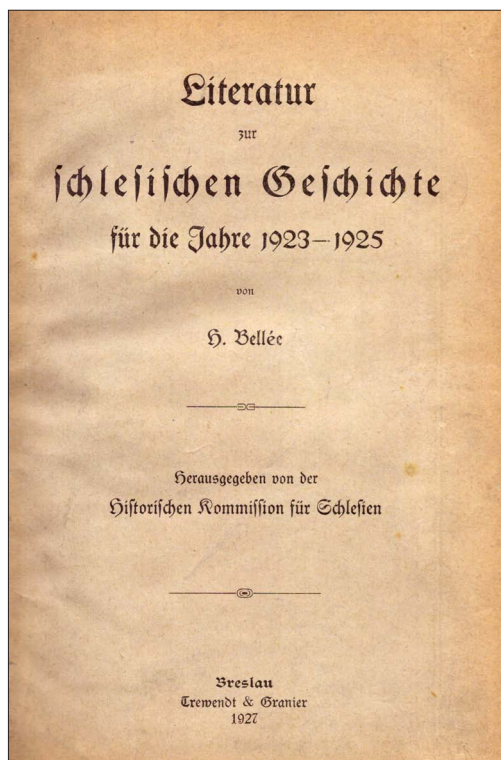

Strona tytułowa
bibliografii Josepha Partscha

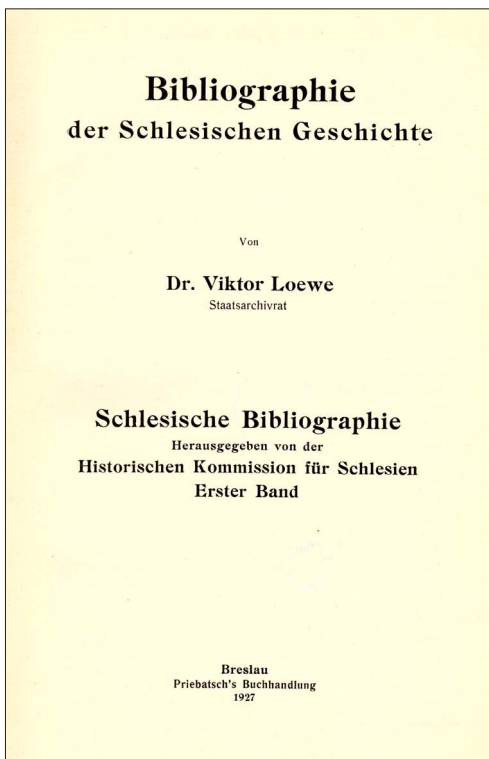
Strona tytułowa
bibliografii Heinricha Nentwiga

Strona tytułowa
bibliografii Hansa Bellée

Strona tytułowa bibliografii
*Deutsches Grenzland
Oberschlesien*

Strona tytułowa *Bibliographie
der Schlesischen Geschichte*

Inhalt.

	Seite		Seite
I. Bibliographie der landeskundlichen Literatur	1—2	B. Oberschlesien (Das ganze. — Das südöstliche. — Das nordöstliche. — Das westliche)	31
II. Landesvermessung	2—10	C. Mittelschlesien (Grafschaft Glatz. — Reichensteiner Gebirge. — Bolensgebirge. — Waldenburger Bergland. — Berge der Ebene. — Ebene und Trechtitzer Hügel)	39
1. Schlesische Maasse	2	D. Niederschlesien (Riesenberggebirge. — Kobers-Katzbach-Gebirge.—Ebene und Landrücken. — Ober-Lausitz)	52
2. Landesaufnahme und Kartographie	3	3. Gewässer	65—75
3. Längen- und Breitenbestimmungen	4	A. Die Oder (Beschreibung. — Wasserführung. — Überschwemmungen. — Regulierung. — Einzelne Strecken)	65
4. Höhenmessungen (Allgemeines. — Nivellements. — Trigonometrische Höhenbestimmungen. — Barometrische Höhenbestimmungen)	6	B. Linke Nebenflüsse der Oder	70
5. Flächenberechnung und Orometrie	10	C. Rechte Nebenflüsse der Oder	72
III. Landeskundliche Gesamtdarstellungen	10—22	D. Zuflüsse der Weichsel	73
1. Periodische Literatur und Sammelwerke	10	E. Zuflüsse der Elbe	73
2. Landesbeschreibung	12	F. Seen und Teiche	73
3. Fachhandbücher und Ortsverzeichnisse	17	G. Heilquellen	74
4. Reisen durch oder in Schlesien	18	H. Artesische Brunnen	75
5. Weltlage und Bedeutung	20	4. Klima	76—92
6. Geschichtliche Entwicklung	30	A. Allgemeines	76
7. Die geographisch wichtigsten Geschichtequellen	21	B. Witterungserscheinungen in zeitlicher Folge	77
IV. Landesnatur	22—136	C. Beobachtungsreisen einzelner Orte	80
1. Allgemeines	22	D. Wärme	88
2. Oberflächengestalt und geologischer Bau	22—64	E. Niederschläge	89
A. Ganz Schlesien:		F. Luftdruck u. Luftbewegung	90
a. Oberflächengestalt (Beschreibung, Reiseführer)	22	G. Gewitter	90
b. Geologie (Bibliographie. — Gesamtdarstellungen. — Mineralien und Gesteine. — Bodenkunde. — Fossile Flora. — Fossile Fauna. — Erbsen)	24	H. Lichterscheinungen	91
		I. Erdmagnetismus	92

Spis treści bibliografii J. Partscha, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien, Breslau 1892–1900*

Inhalt

I. Literatur-Überichten	1
II. Zeitschriften	1
III. Quellen, Handschriftenkunde und Geschichtsschreibung	3
IV. Schlesien und seine Landschaften	6
V. Vorgesichte	13
VI. Geschichtliche Ereignisse und Persönlichkeiten in zeitlicher Folge	15
VII. Recht und Verfassung	20
VIII. Kirchengeschichte	
a) Katholische	21
b) Protestantische	23
IX. Schulwesen	24
X. Wirtschaftsgeschichte	25
XI. Kulturgeschichte und Volkstunde	
a) Allgemeines	28
b) Gebräuche	31
c) Sagen	32
XII. Kunst	34
XIII. Sprach- und Literaturgeschichte	39
XIV. Familiengeschichte	47
XV. Ortsgeschichte	49
Ortsregister (Dr. S. Jellen)	102
Personenregister	111

Spis treści bibliografii H. Bellégo, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1923–1925, Breslau 1927*

Vorwort.

Bei der Bearbeitung des vorliegenden Bandes der Schlesischen Bibliographie ist — abgesehen von der Anlage des Gesamtwerkes und namentlich des benachbarten Bandes „Geschichte“ — vornehmlich die gegenwärtige Richtung des prähistorischen Betriebes in Schlesien berücksichtigt worden.

Was diese anlangt, so hat sie durch wachsende Teilnahme weiter Schichten der Öffentlichkeit ihre besondere Note erhalten; Hand in Hand mit der zentralen Forschung geht die Mitarbeit ausgedehnter Kreise, deren Wert und Ziel vornehmlich in der Förderung der lokalen Forschung liegen. Dieser Umstand ist für die Einrichtung des Orsteils vorliegender Fassung maßgeblich gewesen.

Bei der Zusammenstellung der Literatur für die einzelnen Ortschaften konnte nicht jede in Betracht kommende Stelle beigebracht werden. Es ist in der Weise verfahren worden, daß außer den selbständigen Aufsätzen usw. alle diejenigen Abschnitte allgemeiner Werke und Arbeiten eingestellt worden sind, die Material in lokaler Ordnung zusammenstellen.

Mit dem Bande „Geschichte“ findet eine zeitliche Überschneidung statt. Die vorgeschichtliche Forschung erstreckt sich auf Abschnitte, die zugleich rein geschichtlicher Bearbeitung im herkömmlichen Sinne unterliegen; auf die germanische und die sogenannte slawische Periode. Beide sind indessen seitens der Historiker verständlicherweise in geringerem Maße gepflegt worden, als dies hinsichtlich der Folgezeit der Fall ist. Diesem Tatbestande hat auch der Bearbeiter des Bandes „Geschichte“ der Schlesischen Bibliographie Rechnung getragen und sich im allgemeinen auf die Geschichte Schlesiens nach der deutschen Kolonisation beschränkt. Infolgedessen macht das Material, das in seiner Abtheilung und der vorliegenden zugleich erscheint, nur einen geringfügigen Teil aus. Als untere Grenze ist hier das Jahr 1200 angesehen; darüber hinaus sind nur noch einige archäologische Daten aufgenommen worden.

Es ist Gesamt-Schlesien einschließlich der Lausitz und Ost-Oberschlesiens berücksichtigt. Österreichisch-Schlesien in gleichem

V

Przedmowa do bibliografii Schlesische Bibliographie, Bd. 2: Ernst Boehlich, *Bibliographie der Schlesischen Vor- und Frühgeschichte*, Breslau 1929

Opis bibliograficzny w bibliografii *Schlesische Bibliographie*, Bd. 6, Teil 2: Johannes Hübner, *Bibliographie des Schlesischen Musik- und Theaterwesens*, Breslau 1934

XII Allgemeine und speziell schlesische Nachschlagewerke

13. — Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700, welche in der Stadtbibliothek, der Bibliothek des Aead. Instituts f. Kirchenmusik u. der Kgl. u. Universitäts-Bibliothek zu Breslau aufbewahrt werden . . . Bln 1888. VIII, 450 S.
14. Brilling, Bernh.; Jüdisch-schlesische Literatur des Jahres 1927. (Breslauer Jüdisches Gemeindeblatt 5, 1928, Nr. 2, S. 25.)
15. — Bibliographie der jüdisch-schlesischen Literatur f. d. J. 1928 nebst Nachträgen zu der des Jahres 1927. (ebda 6, 1929, Nr. 3, S. 42 f.; Nr. 6, S. 101 f.; Nr. 8, S. 137 f.)
16. — Bibliographie der jüd.-schles. Literatur f. d. J. 1929. (ebda 8, 1931, Nr. 1, S. 3 f.; Nr. 2, S. 19; Nr. 3, S. 36 f.)
17. — Bibliographie der jüd.-schles. Literatur f. d. Jahre 1930 u. 1931. Fünf Jahre jüd.-schles. Bibliographie (1927—1931). (ebda 9, 1932, Nr. 9, S. 98 f.; Nr. 10, S. 115; Nr. 11, S. 128 f.; Nr. 12, S. 140 f.; ebda 10, 1933, Nr. 1, S. 4.)
18. Deutsches Bücherverzeichnis der Jahre 1911 ff. Lpz.: Börsenverein 1916 ff. 4*.
19. Diedo, Rich., s. Katalog der Druckschriften über d. Stadt Breslau. 1. Nachtr. Bresl. 1915. [Mitverf.]
20. Dietrich, Felix, s. Internationale Bibliographie der Zss.-Literatur . . .
21. Dlabacz, Gottfried Johann; Allg. histor. Künstler-Lexikon f. Böhmen u. z. T. auch f. Mähren u. Schlesien . . . Bd 1—3. Prag 1815.
22. — Beiträge u. Berichtigungen von Graf Erz. v. Sternberg-Manderscheid, hrsg. von Paul Bergner. Prag 1913.
23. Eaglefield-Hull-Einstein s. Das Neue Musiklexikon . . . übers. u. bearb. von Alfr. Einstein. 1926.
24. Einstein, Alfr., s. Das Neue Musiklexikon . . . 1926.
25. Eisenberg, Ludw.; Großes Biographisches Lexikon der Deutschen Bühne im XIX. Jh. — Lpz. 1903. 1180 S.
26. Eitner, Rob.; Biograph.-Bibliograph. Quellen-Lexikon der Musiker u. Musikgelehrten der christl. Zeitrechnung bis zur Mitte des 19. Jhs. Bd 1—10. Lpz. 1900—04.
[nebst] Miscellanea musicae bio-bibliographica. Musikgeschichtl. Quellennachweise als Nachträge u. Verbesserungen zu [Rob.] Eitners Quellenlexikon . . . hrsg. von Herm. Springer, Max Schneider u. Werner Wolffheim. Jg. 1—3. Lpz. 1912/13—14/16.
27. Fétis, François Jos.; Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique. 2. éd. . . . T. 1—8 [nebst] Suppl. T. 1. 2. Paris 1860—1880.